

VERSLAG

R/2936

Vergadering:	Raad, nr. 727
Datum en tijd:	15 november 2019, 10.15 uur
Plaats:	SER-gebouw, Den Haag
Aanwezig:	
De (plv.) leden:	Hamer (voorzitter), Berg, Bergwerff, De Boer, Boufangacha, Buijink, Van den Bunder, Busker, Ten Dam, Van Eijck, Elzinga, Eski, Hoffer, Van Holstein, Jaarsma, De Jong, Kaanen, Paulusma, Puffers, Tasma, Termeer, Van der Veen, Verhulp, Van Waayenburg, Weegberg, Van Wijngaarden
Vanuit het SER-Jongerenplatform:	Van Kempen (NJR), Kools (VCP Young Professionals), Snel (Jong Management)
Overige genodigden:	Fortuin (CNV), Oudshoorn (VNO-NCW MKB-Nederland), Van der Velden (FNV)
Secretariaat:	Bos (waarnemend algemeen secretaris), Devreese, Haenen, Van Selm, Van der Wijst, Van Driel (secretaresse), Kuijk (audiovisuele ondersteuning), Dirven (notulist)

1. Opening en mededelingen

De *voorzitter* opent deze bijzondere raadsvergadering met een woord van welkom.

Bijzondere bijeenkomst: aanleiding, doel en opzet

In de raadsvergadering van januari jl. heeft de heer Tjeenk Willink de raad toegesproken en zijn we met elkaar in dialoog gegaan over hoe Nederland en in het verlengde daarvan de polder ervoor staan. Aan het slot is vastgesteld om vaker met elkaar op deze wijze in gesprek te gaan. Daaraan wordt vandaag invulling gegeven. Aan de dialoogbijeenkomst van vandaag nemen ook een aantal leden van het SER Jongerenplatform en enkele leden uit de sectoren deel.

Met het oog op het komende jubileumjaar van de SER (en dat van de Stichting van de Arbeid) staat de vraag centraal hoe Nederland zou moeten omgaan met ontwikkelingen als globalisering, digitalisering en technologie, vergrijzing en bescherming van natuur en milieu, de doorwerking hiervan naar sectoren en de rol van de polder en de SER daarbij.

Begonnen zal worden met een gesprek met de heren Boufangacha en Oudshoorn over de naar hun mening relevante ontwikkelingen, toegespitst op het vraagstuk van 'verdienen en verdelen'.

Het gesprek hierover zal in een eerste ronde worden voortgezet aan verschillende tafels, met als gespreksleider een kroonlid. In een tweede ronde zal aan de tafels worden gesproken over de vraag hoe de SER kan helpen bij de verschillende uitdagingen en ambities.

Dag van de Ondernemer

Ondernemers verdienen een dag waarop ze worden bedankt voor hun lef en doorzettingsvermogen. Daarom wordt elke derde vrijdag van november de Dag van de Ondernemer gevierd. Via de website <https://www.dagvandeondernemer.nl/> kan een gratis digitaal kaartje worden verzonden door iedereen die hem/haar bekende ondernemers wil bedanken. Een toolkit op de website bevat ook andere instrumenten om de ondernemers in het zonnetje te zetten.

Ter gelegenheid van deze dag trakteert de heer Bergwerff op een gebakje.

De heer *Bergwerff* roept de aanwezigen op ondernemers, waaronder agrariërs, in hun eigen omgeving in het zonnetje te zetten en een steuntje in de rug te geven.

Met applaus bedanken de aanwezigen alle ondernemers voor hun inzet en de heer Bergwerff voor zijn traktatie.

Personele mededelingen

Na de inleidingen van de heer Boufangacha en hemzelf zal de heer Oudshoorn de vergadering in verband met verplichtingen elders verlaten.

De heer Putters verlaat de vergadering om die reden om 11.15 uur. Om dezelfde redenen verlaten de heren De Boer en Elzinga de vergadering om ca. 12.00 uur en mevrouw Ten Dam kort voor het einde.

2. Gesprek met de heren Boufangacha en Oudshoorn over de ontwikkelingen waarvoor Nederland in de komende jaren komt te staan

Inbreng heer Oudshoorn

De heer *Oudshoorn* stelt dat het macro bezien bijzonder goed lijkt te gaan in Nederland. Want de werkloosheid is lager dan ooit, het welvaartsniveau in brede zin is hoger dan ooit, het klimaat en de natuur verbeteren en we worden ouder dan ooit. Ook economisch gaat het bijzonder goed met de bedrijven.

Tegelijkertijd zijn er een aantal 'onderhuidse' bewegingen op basis waarvan de vraag kan worden gesteld of die goede situatie in de komende jaren blijft bestaan.

Overal in de wereld is sprake van maatschappelijk pessimisme. Het SCP heeft hiernaar veel onderzoek gedaan voor de Nederlandse situatie. Er liggen dus gemeenschappelijke factoren achter, zij het dat elk land zijn eigen aanvullende factoren heeft. Dit geeft onrust in vele samenlevingen, waardoor sommige democratieën zelfs verworden tot autocratieën. Men zoekt naar sterke mensen die de problemen oplossen. Hier ligt een zorg die ook ondernemers hebben. Ondernemers hebben namelijk behoefte aan stabiliteit en hebben geen behoefte aan beleid dat continu moet worden aangepast. VNO-NCW en MKB-Nederland en alle (250) aangesloten brancheorganisaties zijn daarom een brugproject gestart om bij de bedrijven, van zzp'er tot multinational, na te vragen welke ontwikkelingen er op bedrijfsniveau zijn. Gehoopt wordt dat de resultaten daarvan binnenkort beschikbaar komen.

Verder is een groot aantal veranderingsprocessen gaande, waarmee ook bedrijven te maken hebben.

- Spreker noemt de energietransitie, die in belangrijke mate overheidsgedreven is en nog op gang moet komen in de bedrijven.
- De digitale transitie gaat echter als een tsunami over de wereld. Willen bedrijven kunnen overleven, dan moeten zij zich daaraan aanpassen. Uit de statistieken blijkt dat veel mensen uit de beroepsbevolking digibeet zijn. Wanneer je eigenlijk ongeschoold bent in het digitale tijdperk kun je straks niet meedoen. Dat mag Nederland zich niet laten overkomen en we moeten gezamenlijk met een

programma komen om mensen zo snel mogelijk dagvaarding te maken. Dat een soort 'kickstart' kan zijn voor een leven lang ontwikkelen, waaraan ook de SER veel aandacht geeft.

- Tegelijkertijd zien we dat er een zekere onbalans is in de arbeidsmarkt, waarop 'bypass na bypass' wordt verzonnen. Dat geeft ook onrust en daaraan moeten partijen ook gezamenlijk wat doen.

We hebben een hele agenda. Als we economisch de digitale transitie niet goed aanpakken, dan zullen de platformbedrijven hier niet komen. Om de platformen hier in Nederland te (gaan) ontwikkelen, heeft een aantal partijen zich verenigd in de Nederlandse Artificial Intelligence Coalitie. Op die manier zijn de platformen van ons en zijn het ook community platformen. Nederland is namelijk goed in samenwerken. Publiek-private samenwerking maar ook samenwerking van werkgever en werknemers binnen bedrijven. Nederland is een 'wij-samenleving'. Binnenkort zal een Harvard econoom een boek uitbrengen over wat succesvolle landen in de wereld zijn: dit blijken kleine(re) landen te zijn waar men geleerd heeft samen te werken.

Het is ook heel belangrijk om te blijven samenwerken, want als we vervallen tot 'ik-samenlevingen' waarin ieder voor zich kiest, zal ook Nederland niet meer succesvol zijn. Hiervan is spreker overtuigd. En dus is het zo goed dat er een Sociaal-Economische Raad is die alle mensen bij elkaar in gesprek brengt.

Inbreng heer Boufangacha

De heer *Boufangacha* zegt het verhaal van de heer Oudshoorn in belangrijk mate te herkennen.

Macro-economisch gaat het naar omstandigheden goed met Nederland. Ook gisteren werden er weer mooie groeicijfers gepresenteerd. Ondanks alle onzekerheden zien de groeicijfers er nog steeds robuust uit en worden alle doemdenkers, die een recessie verwachten, teleurgesteld. Wanneer deze situatie echter wordt vertaald naar de sociale consequenties en de wereld van de arbeidsmarkt, die in belangrijke mate een afspiegeling is van de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving, kan worden geconstateerd dat de al jarenlange economische groei niet evenredig bij iedereen terecht komt of zelfs niet als zodanig wordt ervaren. De economische groei zorgt er niet per se voor dat ook het 'fundament' van de samenleving en de arbeidsmarkt daarvan maximaal profiteert.

Die situatie vertaalt zich ook steeds meer in onvrede en onzekerheid en ook boosheid. Ook het politieke landschap polariseert zich en sociale partners hebben daarom de 'schone taak' om een antwoord te vinden. Want als sociale partners er samen uitkomen, kunnen zij ook leidend zijn in het vergroten van de toekomstbestendigheid van de samenleving en de daarvoor te maken keuzes.

Meer specifiek constateert de vakbeweging dat het 'fundament' van de arbeidsmarkt steeds verder aan het verzwakken is. Het is bijzonder dat ondanks de economisch goede tijden en stijgende welvaart grote groepen de ontwikkelingen niet bij kunnen benen. De vakbeweging zet zich vaak af tegen wat zij noemt de doorgeslagen flexibilisering onder grote groepen. Uit recente CBS-cijfers blijkt dat bijna 50 procent van de mensen een onzekere baan heeft als het gaat om laagbetaald werk. Ook het besteedbaar inkomen van veel huishoudens staat fors onder druk. Dat heeft voor een groot deel te maken met de wijze waarop we onze systemen hebben ingericht, waardoor keuzes in het algemeen belang niet per se worden beloond. Keuzes om te investeren in mensen, om te kiezen voor duurzame dienstverbanden, om te investeren in transitievaardigheden. Ook materieel gezien worden dergelijke keuzes minder goed beloond dan de keuze om zo goedkoop mogelijke arbeid te organiseren. Minder dan het zo flexibel mogelijk maken van organisaties, zodat ondernemingen gemakkelijker kunnen anticiperen op transitie. Grote groepen werknemers en werkzoekenden kunnen die transitie dan niet

meemaken. Mede hierdoor worden de transities met name door automatisering opgevangen.

We moeten dan ook aan de slag.

In de eerste plaats moeten we ervoor zorgen dat het 'fundament' van de arbeidsmarkt wordt versterkt. Zodat ook 10 miljoen werkenden sterker komen te staan, zeggenschap hebben over de keuzes die in verband met de transities worden gemaakt, mee kunnen praten over de verdeling van de groeiende koek, over het vraagstuk van verdwijnende werkgelegenheid. Wanneer werknemers hierin een sterkere positie hebben, zie je ook dat eerlijkere keuzes worden gemaakt. Vele voorbeelden laten zien dat de vakbeweging vanuit een sterkere positie samen met werkgevers in verband met krimp of transities ook eerlijkere keuzes kunnen maken, bijvoorbeeld als het gaat om van-werk-naar-werk afspraken, mobiliteit en duurzame inzetbaarheid. Waar werknemers geen sterke positie hebben, is het al lastig om daarover mee te kunnen praten. De ontwikkeling in bijvoorbeeld de distributiecentra is tekenend voor bredere ontwikkelingen in de samenleving. Voorheen waren er veel duurzame arbeidsrelaties in de distributiecentra en waren vakbonden en de werkgevers goed in gesprek over de opvang van de gevolgen van automatisering via onder meer scholing en omscholing. Als je nu naar de gemiddelde distributiecentra kijkt, zie je dat er veel flexbanen zijn en veel arbeidsmigranten en uitzendkrachten worden ingezet. In een nieuw groot distributiecentrum van een mooi bedrijf als Jumbo te Nieuwegein zijn veel robots aan de slag gegaan en zijn er ca. 250 mensen in dienst, waar dat vroeger ca. 800 mensen zouden zijn. Robotisering maakt veel arbeidsmigranten en uitzendkrachten werkloos, waardoor ze weer 'voor risico van de samenleving' komen.

In de tweede plaats moeten keuzes in het algemeen belang ofwel goed gedrag worden beloond. Ondernemers, die kiezen voor duurzame arbeidsrelaties en investeringen in de mensen moeten worden beloond.

Op deze manier kan een goede basis worden gecreëerd om te anticiperen op alle uitdagingen van de transities die op Nederland afkomen.

De *voorzitter* memoreert dat op basis van het verkennende SER-advies *Mens en technologie: samen aan het werk* en de discussie rond het Klimaatakkoord een tegenstrijdige ontwikkeling kan worden geconstateerd: enerzijds verdwijnen er banen door automatisering, anderzijds ontstaat er ook veel nieuwe banen. Vaak passen deze ontwikkelingen echter niet goed op elkaar, bijvoorbeeld omdat mensen onvoldoende digitale vaardigheden hebben. Hoe kijkt de vakbeweging in dit verband naar het thema leven lang ontwikkelen.

De heer *Boufangacha* stelt dat werkgevers en werknemers het met elkaar eens zijn dat dit één van de belangrijkste thema's voor de toekomst, juist als het gaat hoe mensen mee kunnen gaan met digitalisering en automatisering. Laageletterden en digibeten moeten meer scholing krijgen voor de veranderende wereld.

Zoals hij zojuist heeft betoogd, is het daarom des te belangrijker dat partijen erop toezien dat er wordt geïnvesteerd in de scholing van kwetsbare groepen. Hoe zorgen we ervoor dat er financiering is om je een leven lang te kunnen ontwikkelen? Hoe zorgen we ervoor dat ondernemers hieraan bijdragen omdat ze ook hierin een verantwoordelijkheid hebben? Hoe kunnen we de activiteiten op het gebied van een leven lang ontwikkelen opschalen?

De heer *Oudshoorn* vindt dat een leven lang leren te veel een 'leven lang leuteren' is geworden. Over dit thema wordt vooral veel gepraat, bijvoorbeeld over overheidsinstrumenten als leerrechten en een 'recht op een APK'. In de praktijk ziet hij er nog te weinig van terug. Hier ligt een gezamenlijke uitdaging van werkgevers en werknemers. Er zullen programma's en projecten moeten worden gestart en daarin kunnen sociale partners heel actief zijn. Geen beleidstaal en praten, maar doen.

Natuurlijk zullen dan belemmeringen naar voren komen en die moeten uiteraard worden opgelost. In dat verband heeft hij gepleit voor een nationaal digivaardig programma. Wanneer mensen worden uitgedaagd om mee te doen aan de programma's, gebeurt er ook wat mensen.

De *voorzitter* vraagt hoe de heer Oudshoorn denkt over het pleidooi van de heer Boufangacha om het 'fundament' van de arbeidsmarkt te versterken door meer te investeren in duurzame arbeidsrelaties.

De heer *Oudshoorn* constateert dat er (wereldwijd) nieuwe arbeidsrelaties zullen ontstaan door de digitale technologie. Dit gebeurt al en zal steeds meer gebeuren. In dat verband wordt gesproken over de 'independent worker'. Dit is geen nieuw verschijnsel: ook buiten Nederland is de zzp'er in opkomst.

In historische beschouwing in een recent krantenartikel over de visie van Ton Wilthagen kwam naar voren dat we in de industriële revolutie mensen nodig hadden die dezelfde handeling(en) op dezelfde plek verrichtten ofwel het was nodig om mensen duurzaam aan je te binden. Dit was een technologiegedreven ontwikkeling. Hieruit is de werkgevers-werknemersrelatie ontstaan, die de vroegere meester-gezel verhouding, ofwel de toenmalige zzp'ers, verving. Vervolgens werd de 'afhankelijke' werknemer beschermd met de uitbouw van arbeidsrecht en sociale zekerheid. Zoals jongere generaties ook beter zien, kunnen ze op veel manieren hun professionaliteit op de arbeidsmarkt kwijt. Dat zal ook steeds meer gaan gebeuren. De bedrijfsactiviteiten worden in een digitale economie steeds transparanter. Wanneer ze het namelijk niet goed doen in de toekomstige platformeconomie zijn ze niet veel waard op zo'n platform. Bedrijven zullen zich daarom verder gaan specialiseren, maar zullen ook duurzame relaties nodig blijven hebben.

Ons arbeidsbestel en sociaal bestel past nu bij de 20^e eeuw en het moet gereed worden gemaakt voor de 21ste eeuw. Dus niet restaureren maar ontwikkelen. De Commissie Borstlap zal hierover een advies uitbrengen en op basis daarvan zullen we moeten bekijken hoe we het nieuwe arbeidsbestel en sociaal bestel gaan bouwen. Het moet in balans komen. Het kan niet zo zijn dat we een systeem krijgen waarin de vaste arbeidsrelatie wordt verlaten en alleen 'bypasses' tot stand komen. Overigens zal de nieuwe Wet Arbeidsmarkt in balans ook weer tot nieuwe 'bypasses' leiden en zal deze wetgeving de zzp-ontwikkeling alleen maar aanmoedigen, omdat er een hogere prijs op flexibele arbeid wordt gezet. Dat is dus niet de oplossing en we kunnen en moeten met elkaar nieuwe oplossingen vinden.

Desgevraagd licht spreker toe dat de duurzame arbeidsrelatie in de vorm van een levenslang dienstverband bij dezelfde werkgever verleden tijd is. In het sociaal fundament is het noodzakelijk dat mensen faciliteiten krijgen om zich continu te blijven ontwikkelen. Voor menig werkgever geldt dat de mensen, die hij in een duurzame relatie heeft binnengehaald, er beter voorstaan voor de arbeidsmarkt wanneer zij het bedrijf weer verlaten. Dat voornemen zouden werkgevers ook moeten hebben wanneer zij mensen duurzaam aan zich binden.

De heer *Boufangacha* heeft nog een reactie op een leven lang ontwikkelen in relatie tot de flexibilisering. Onderzoek heeft aangetoond dat er juist veel minder wordt geïnvesteerd in scholing van mensen met een flexibel contract. Dat is ook een probleem dat moet worden aangepakt in het kader van de vraag hoe moet worden bevorderd dat mensen duurzaam in hun ontwikkeling gaan investeren. Ook de kleine bedrijven uit het mkb moeten worden gefaciliteerd in hun investeringen in medewerkers. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat ook een kleine ondernemer als een slager goede keuzes in het

algemeen belang kan maken en dat deze zich niet al te druk hoeft te maken over de concurrentie met de grote supermarkt op de hoek?

Bij de vraag hoe de arbeidsmarkt gereed moet worden gemaakt voor de 21^e eeuw moeten de algemene waarden en normen 'van alle tijden' leidraad zijn. Ook bij andere transities zijn die waarden en normen overigens van belang. Wat is een menswaardige omgang met werknemers? Zijn/haar behoeftes zullen ook in de toekomst niet anders zijn: men heeft behoefte aan een leefbaar inkomen en aan zekerheid. Natuurlijk zijn er veel groepen die het prima hebben, maar er moet geen grotere wig tussen oneerbiedig gezegd 'bovenkant en onderkant' ontstaan. Wat is eerlijk ondernemerschap? Hoe kunnen we bevorderen dat er concurrentie op innovatie plaatsvindt en niet op prijs? Stabiliteit is een algemeen belang.

De heer *Oudshoorn* kan zich goed vinden in deze inbreng.

De *voorzitter* rondt dit inleidend gesprek af en dankt de heren Boufangacha en Oudshoorn voor hun inbreng.

Met applaus vallen de aanwezigen haar hierin bij.

3. Plenaire tussentijdse en afsluitende terugkoppeling van het besprokene aan vijf tafels

Aan vijf tafels wordt in kleinere groepen met een kroonlid als gespreksleider in een eerste ronde doorgepraat over de vraag welke trends en transities, belangrijke uitdagingen en ambities leven in de sectoren en branches die in de raad zijn vertegenwoordigd. Hoe kijken ondernemers en werknemers hiernaar? Hoe kunnen de sectoren en branches hun ambities realiseren? Welke partijen zijn daarvoor nodig en wat is de rol van de overheid?

In een tweede ronde wordt in kleine groepen gesproken over de vraag hoe de SER kan helpen bij deze uitdagingen en ambities.

Gevraagd wordt naar ideeën voor: (i) welke kennis/denkwerk nodig is, (ii) welke dialoog nodig is, (iii) welk draagvlak nodig is en (iv) welke SER-producten wenselijk zijn (en hoe de borging/opvolging moet worden geregeld).

Deze ideeën worden op 'plakpapiertjes' geschreven en op flipovers geplakt. De ideeën zullen na de vergadering op een rij worden gezet door het secretariaat.

De voorzitter neemt wisselend deel aan het overleg aan de verschillende tafels.

Tussentijdse terugrapportage van enige bevindingen uit de eerste gespreksronde: wat willen de tafels elkaar meegeven?

Vanuit de eerste tafel brengt de heer *Van der Veen* naar voren dat Nederland met veel grote economische en maatschappelijke veranderingen te maken heeft, die tot problemen zullen leiden als het gaat om nieuwe scheidslijnen, verharding tussen groepen, wantrouwen en onzekerheid.

Wat kunnen werkgevers en werknemers hieraan doen? Werkgevers zullen hun medewerkers goed moeten meenemen in veranderingen binnen de organisatie en in (om-, her- en bij-)scholing om hen goed voor te bereiden op die veranderingen. Enigszins vooruitlopend op de vragen in de tweede ronde heeft de heer De Boer de positieve kanten van het overleg en de resultaten van overleg in de SER benadrukt. Nog meer dan nu al gebeurt zouden die inzichten ook op de politieke agenda en in het politieke beleid moeten worden gebracht, wat ook consequenties heeft voor bijvoorbeeld de openheid.

Vanuit de vierde tafel constateert mevrouw *Termeer* dat de heer Van Waayenburg de andere deelnemers een interessante spiegel heeft voorgehouden. Een aantal inzichten:

- De ontwikkelingen in de ict gaan snel. Is de polder wel snel genoeg om dat bij te houden? Hoe kan de polder meer druk uitoefenen op de politiek om regelgeving voor deze sector te treffen?
- In de ict-sector bestaat een psychologische barrière, in die zin dat mensen boven de 35 jaar geen innovatieve bijdragen meer zouden kunnen leveren.
- In 2030 komt 60 procent van onze energie bij datacentra terecht, terwijl dit onderwerp niet is besproken aan de Klimaattafels.
- Nederland kan goed ict-ontwikkelingen volgen en is ook bedrijfsmatig innovatief in de toepassingen. Nederland loopt echter achter in grootschalige, technologische innovaties, waarop landen als de VS en India vooroplopen.
- De meeste mensen kunnen ict-middelen toepassen en we leren dat ook op school. Van de wereld erachter, zoals programmeren, weten we echter niet.
- Amazon en Microsoft zijn twee grote monopolisten in 'the cloud'. Is Nederland zich wel voldoende bewust van de risico's die dat met zich brengt.

De vraag die voor de andere tafels interessant is, is welke rol de polder kan hebben om Nederland de ontwikkelingen op dit terrein beter bij te kunnen laten houden?

Vanuit de vijfde tafel meldt de heer *Verhulp* dat er een grote mate van overeenstemming bestaat over het feit dat er een aantal transities zijn, die tijd kosten en onvoldoende worden begeleid door de overheid. Er zou meer regie moeten zijn op de wijze waarop transities in Nederland vorm worden gegeven. Dat hangt samen met vertrouwen. Ook zijn er op dit moment grote problemen met de handhaving van regels en blijkt het moeilijk om continu beleid te voeren. Daarbij komt dat het beleid ook sterk versnipperd is, wat ook leidt tot onzekerheid.

Vanuit de derde tafel voert niet de gespreksleider, de heer Van Eijck, maar de jongste deelnemer, de heer *Snel*, het woord, nu het onderwerp van gesprek de toekomst is. Door de deelnemers zijn verschillende trends gesignaleerd, zoals van lineair naar circulair, van ruraal naar de stad, van fossiel naar hernieuwbaar en van bezit naar gebruik op het gebied van mobiliteit.

Ook is de vraag besproken of de werkgevers- en werknemersorganisaties in bepaalde mate niet overbodig worden. Welke toekomst hebben deze organisaties? In ieder geval zullen nieuwe samenwerkingsvormen moeten worden gevonden op zowel bedrijfsniveau als macroniveau. Hoewel kapitaal en arbeid mogelijk niet zo sterk tegenover elkaar staan als bijvoorbeeld 100 jaar geleden, is meer gelijkheid tussen partijen nog een uitdaging.

Op de arbeidsmarkt is er sprake van een mismatch tussen vraag en aanbod, waarin het onderwijs een grote rol speelt.

De deelnemers vinden het belangrijk dat Nederland een 'wij-samenleving' blijft en geen 'ik-samenleving' wordt.

Om de snelle ontwikkelingen bij te kunnen houden, vindt ook deze tafel snelheid van beleid van belang. Ook het onderwijs moet in relatie tot de aansluiting op de arbeidsmarkt sneller kunnen veranderen.

Samenvattende conclusie was dat de mens in de verschillende transities meer centraal moeten worden gezet en dat er meer werk moet worden gemaakt van structureel beleid.

Vanuit de tweede tafel stelt mevrouw *Ten Dam* vast dat een aantal inzichten van de andere tafels ook door haar tafel zijn gedeeld. Twee aanvullende bouwstenen:

- Bij de technologische ontwikkelingen schiet het overheidsbeleid tekort. De overheid zou meer moeten doen aan regulering. Wel moet worden vastgesteld dat dit de grenzen van Nederland overschrijdt. Dat betekent dat op een aantal terreinen meer inzet moet worden gepleegd om tot Europees beleid te komen.

- Het is ook goed om kritischer naar ons eigen consumentengedrag te kijken. Een aantal ongewenste ontwikkelingen roepen consumenten op zichzelf af, bijvoorbeeld wanneer zij er al moeite mee hebben om een dag op een besteld boek te wachten.

Afsluitende terugrapportage van enige bevindingen uit de tweede gespreksronde: wat hebben de SER en de polder nodig om vernieuwend en relevant te blijven?

Los van de voor de SER logische indeling van ideeën naar denkwerk, dialoog, draagvlak en producten kunnen de verschillende tafels uiteraard ook hun eigen invulling aan het vervolgdebat geven, zo merkt de *voorzitter* nog op.

Op basis van de inzichten uit de eerste gespreksronde heeft zij in dat verband een aantal vervolgvragen voor de tweede ronde opgemerkt:

- Zo moeten de adviezen, verkenningen en andere producten van de SER beter over het voetlicht worden gebracht en moet ook een goed gebruik worden gemaakt van die eerdere inzichten.
- Hoe moeten we de snelle veranderingen bijhouden?
- De mens en burger zouden centraal moeten staan in het beleid.
- Regulering en toezicht is belangrijk.
- Welke zaken moeten juist internationaal worden geregeld en welke rol speelt consumentengedrag?

Gevraagd naar twee belangrijke bevindingen brengt de heer *Van der Veen* vanuit de eerste tafel naar voren dat de SER, gegeven de ontwikkelingen in zijn omgeving, goede verkenningen opstelt, waarbij naar een gezamenlijke probleemanalyse wordt gestreefd, ook al zal dat misschien niet altijd haalbaar zijn. Dit kan bijdragen aan het verminderen van de versnippering in het politieke debat. Deze rol moet de SER nog meer dan hij al doet pakken. Daarbij moet de SER zich ook niet laten beperken door taboes, omdat dat nogal eens tot slechte oplossingen kan leiden.

Verder moet nog meer energie dan nu al gebeurd worden gestoken in de implementatie van adviezen, verkenningen en andere producten. Ook de sociale partners zelf kunnen hierin een grotere rol spelen, maar dit vergt dan wel dat ze de gezamenlijke conclusies en niet hun eigen opvattingen over het voetlicht brengen.

Vanuit de derde tafel licht de heer *Van Eijck* het volgende toe:

- Bij het aspect denkwerk staat centraal wat nu waar is. De feiten moeten kloppen. Zoals de berichtgeving rond het Klimaatakkoord of de stikstofproblematiek hebben laten zien, spreken bronnen, bijvoorbeeld twee instituten die eenzelfde ministerie adviseren, elkaar tegen. Dit sluit ook aan op het pleidooi van de eerste tafel om goede verkenningen op te stellen.
- Bij het aspect draagvlak is wederom vastgesteld dat de mens centraal moet staan. Zijn positie moet niet alleen vanuit een macroperspectief maar ook steeds vanuit een microperspectief worden betrokken in analyses. Alleen dan ontstaat draagvlak.
- Bij het aspect dialoog is gepleit voor meer integrale dialoog, de verkokering voorbij.
- Bij het aspect producten staat de boodschap uiteraard centraal. Afhankelijk van de boodschap en de partijen waar de boodschap moet worden gelegd, zal een passende werkvorm en een passende vormgeving van het product moeten worden gezocht.

De tafel is ook ingegaan op de vraag welke vragen de SER zou willen stellen, wanneer hij het voor het zeggen zou hebben:

- Herijk het stelsel van in- en uitkeringsinstanties.
- Breng nationaal, regionaal en lokaal beleid en uitvoering meer op één lijn.

- Help bij het herstellen van de fiscaliteit/Belastingdienst als spiegel van de samenleving.

Vanuit de tweede tafel wordt in verband met het vertrek van mevrouw Ten Dam het woord gevoerd door de heer *Kools*. De tafel heeft vooral stilgestaan bij het communicatievraagstuk voor de fase tussen draagvlak en producten: hoe kan ervoor worden gezorgd dat de rapporten echt gaan leven? Hier is meer mogelijk. De SER schrijft vaak lange rapporten, maar worden ze ook gelezen? Vastgesteld is dat de publieksversie in dat verband een goede rol vervult. Maar er is meer en meer vernieuwing mogelijk, zoals mindmapping, podcasting, gebruik van multimedia, gericht op zowel de politiek als de burgers ten dienste van het draagvlak.

Vanuit de vijfde tafel brengt de heer *Verhulp* het volgende naar voren:

- Bij het aspect denkwerk is geconstateerd dat er ook sentimenten leven in de samenleving, waarop de vinger niet goed kunnen leggen. Bij het verzamelen van kennis zou ook een beter beeld moeten worden verkregen van die 'onderstroom'.
- Bij het aspect draagvlak is geconstateerd dat er meer werk van handhaving moet worden gemaakt. De SER zelf kan dit ook ter hand nemen. Waar eerder is afgesproken dat steeds een beeld van de ontwikkelingen en het beleid in de ons omringende landen moet worden gegeven (de zgn. EU-toets), zou de SER zelf ook kunnen ingaan op de handhaving, een zgn. handhaafbaarheidstoets.
- Centraal in de gesprekken stond ook het begrip vertrouwen. Vertrouwen tussen sociale partners op de verschillende niveaus, maar ook tussen mensen in de samenleving in algemene zin en ten slotte het vertrouwen in de overheid. Dit kan de SER meer en beter over het voetlicht brengen, maar hier ligt ook een opdracht voor de SER zelf.

Vanuit de vierde tafel merkt mevrouw *Termeer* op dat het belangrijkste resultaat is dat de jongste deelnemer nu weet dat ze het bijvak ict moet gaan volgen. Een aantal bevindingen:

- Vanuit de deelnemers zijn veel ideeën gegeven op het aspect denkwerk. Voor een goede omgang met de snelheid en complexiteit van de verschillende transitie is het echter ook belangrijk juist veel te gaan doen en zaken uit te gaan proberen.
- Ook zou meer integraal moeten worden nagedacht over ict, waarbij te ingewikkelde discussies kunnen worden voorkomen door ook afzonderlijk naar bepaalde deelt thema's te kijken. Gesuggereerd is een SER-commissie voor de ict-transitie in te stellen. Het betekent wel dat er meer nerds in het secretariaat van de SER moeten werken. Een eerste advies van deze SER-commissie zou kunnen zijn dat er een minister van ict-beleid moet komen.
- De SER zou scenario's moeten ontwikkelen gericht op het in beeld brengen van de consequenties van de monopoliepositie van twee grote Amerikaanse bedrijven in 'the cloud', in combinatie met de analyses van het SCP in verband met de groeiende tweedeling in Nederland.

De tafel vond de werkvorm van vandaag leuk en het leerde de deelnemers dat niet altijd dialogen belangrijk zijn, maar dat het ook kan helpen goed te luisteren naar deskundige inbreng.

Afronding door de voorzitter

De *voorzitter* rondt de dialooggesprekken af. Door het secretariaat zal het besprokene worden verwerkt. De bevindingen zullen ook moeten worden benut voor de voorbereiding in het a.s. najaar van de viering van 70 jaar SER in 2020. Ten behoeve van die voorbereiding zal een werkgroep worden ingesteld. Spreekster roept geïnteresseerde leden op zich te melden bij het secretariaat.

Spreekster bedankt het secretariaat en met name mevrouw Van der Selm en de heer Van der Wijst voor de goede voorbereiding van de bijeenkomst van vandaag.

Met applaus vallen de deelnemers haar hierin bij.

4. Sluiting

De bijzondere raadsvergadering wordt om 12.40 uur beëindigd. Desgewenst kan na de vergadering gebruik worden gemaakt van een lunch.

19-11-2019/pd